

formája ennek az „üzleti tájékoztatás”; azt, hogy az információ anyagi érték, a vállalatok, vállalkozók számára könnyű bizonyítani, s a térítést eleve úgy kalkulálják, hogy a szolgáltatás nyereséges legyen a könyvtár számára.

A legtöbb országban az alapfokú, „helyi” szolgáltatásokat nyújtó könyvtár is szed könyvtárhasználati és/vagy kölcsönzési díjat, bár ezt egyes országok még el tudják kerülni, s másutt is sokan ellenzik. A nézeteltérés alapja az a mindenütt és mindenben jelenvaló politikai probléma, hogy a jóléti államról lemondva a közterheket csökkentjük (az adófizetőköt kíméljük), vagy őrizzük meg a „szociális hálót”,

kulturális téren is. – Az egyik nézet jelszava itt is a takarékoskodás „az adófizetők pénzével”: a könyvtárat a város tartja fenn, valamennyi adófizető pénzéből, viszont az adófizetőknek csak egy része él a szolgáltatásokkal; illendő tehát, hogy ez utóbbiak külön is részt vállaljanak a könyvtár fenntartásából, használatuk mértékének megfelelően. – A másik felfogás szószólói szerint a költséges szolgáltatásokat is ingyenesen kell biztosítani, hiszen ha az online szolgáltatások csak borsos áron használhatóak, akkor csak nő a szakadék az „információban gazdag” és a „információban szegény” polgárok között.

A közművelődési könyvtárak

Raymond Astbury

Részlet a *Librarianship and information worldwide 1998 c.* kiadványból. London etc., Saur, 1998. 81-91. p. A tömörítést Kövendi Dénes készítette.

A közművelődési könyvtárak és az üzleti szellem

A közművelődési könyvtárosoknak most választaniuk kell a *küldetés* és a *piac* között. Azok a reformok, amelyeket a kormányok a világon sokfelé a közületi szektor egész területén foganatosítanak, kihatnak struktúrájukra, pénzügyi ellátásukra. üzleti gyakorlatukra, tervezésükre és beszámoltatásukra, személyzeti munkájukra és ipariális kapcsolataikra.

A könyvtárügy nemzetközi irodalma azt mutatja, hogy a könyvtárosok átvették az üzleti szektor munkaszervezési stratégiáit és technikáit, a keres-

kedelmi árusítás szókinsét. Közönségüket, amelyet addig az *olvasók*, *használók* névvel illettek, egyre gyakrabban nevezik *fogyasztónak* (consumer).

Az angol Usherwood keményen bírálja a közművelődési könyvtár irányvonalában bekövetkezett változásokat; szerinte nem lehet a magánszektor értékeit, stratégiáit, módszereit és terminológiáját átvenni, irányítási szellemét bevezetni olyan intézményben, amelynek az a *létalapja*, hogy kielégítse a polgárok és a közösségek szükségleteit ugyanúgy, mint a fogyasztók kívánságait.

A teljesítménymutatók alkalmazása általánosan elterjedt a könyvtári világban. A német közművelődési könyvtárügy például annak a megvitatásával fog-



lalkozik, hogyan vezethetők be az új módszerek a közületi szektor irányításába (ott sokszor a közművelődési könyvtár az első olyan intézmény a közületi szektorban, amelyen az új irányítási technikákat kikísérletezik), hogyan lehet átszervezni a könyvtárakat úgy, hogy adminisztrációjuk egyszerűbb, kisebb és rugalmasabb legyen (hasonlóan az üzleti világ hatékony és karcsúsított szervezeteihez), s milyenek legyenek a teljesítménymutatóik. Norvégiában a közművelődési könyvtári teljesítmény mérésének 3 éves programja folyik. Az USA-ban egy menedzser-szakember megállapítása szerint a közművelődési könyvtár azon kevés helyi önkormányzati szolgáltató szerv közé tartozik, amelyek vállalkoztak a teljesítménymérésre, s ezt más szervezeteknél érdemlegesebben teszi.

Egy nagy-britanniai felmérés során a válaszoló könyvtárosok több mint 90%-a úgy nyilatkozott, hogy az utolsó öt évben terjedt az output-normatívák, mércék alkalmazása. Ez a trend még erősödik is, mivel a Kulturális Örökség Minisztériumának a közművelődési könyvtárakkal foglalkozó *Reading for the future* c. kiadványa azt kívánja, hogy Angliában minden könyvtárfenntartó minden év áprilisára nyújtsa be a jövő évi közművelődési könyvtári tervét, amely magában foglalja a fő teljesítménymutatókat és célkitűzéseket.

Ausztráliától a Kínai Népköztársaságig meghonosodott az a gyakorlat, hogy mérik és egymással összevetik a könyvtári rendszerek teljesítményét.

„*Kapják meg pénzük ellenértékét az adófizetők és a fogyasztók*” – ezt hangoztatják azok a kormányok, amelyek a legnagyobb lendülettel igyekeznek megreformálni a közületi szektor irányítását, és átszervezni az intézményeket. Ezt a jelszót hangoztatta a wellingtoni (Új-Zéland) városi tanács is, amikor elfogadta egy rendszerszervezési szakember javaslatát, hogy a könyvtár személyzetét 2 év alatt 146 teljes státusról 93-ra csökkentse. A Tanács úgy véli, hogy a karcsúsítás inkább javítja, mint rontja a közönségnek nyújtott szolgáltatásokat, tekintettel az

új technológiai eszközök bevezetésére, ezen belül önkiszolgáló kereső rendszerek kialakítására és a könyvtár online katalógusának távolból is hozzáférhetővé tételére.

Az Egyesült Királyságban a Számvevő Bizottság, amelynek tagjait a kormány jelöli ki, de amely mind az országos, mind a helyi kormányzattól független, *megtérülési vizsgálatot* végzett a közművelődési könyvtári szolgáltatások terén. A vizsgálat elején meglepte a kutatókat, milyen sokféle tevékenységet végeznek a közművelődési könyvtárak, milyen nehéz megbízhatóan megállapítani szolgáltatásaik hatékonyságát, kivált célkitűzéseik összessége szempontjából. Nem tudták tisztán látni, mit is tekintenek küldetésüknek, prioritásuknak a közművelődési könyvtárak. A könyvtárosok viszont – ki-ki a maga kulturális kontextusában – valóban ráálltak, hogy újra definiálják (egyelőre még nem egészen következetesen) a közművelődési könyvtár fő feladatait, prioritásait, s így világosabb képet adjanak szolgáltatásaikról a politikusok és a közönség számára.

Usherwood „*szociális számvevősegi vizsgálatot*” sürget, amely a könyvtár szociális költségeit és hasznát méri fel; ez illik olyan intézményhez, amely az Unesco közművelődési könyvtári manifesztuma (1994) szerint „*eleven oktatási, kulturális és tájékoztatósi erő*”, s amelynek a szolgáltatásaihoz mindenkinek egyformán biztosítani kell a hozzájutást. A British Library kutatási támogatást nyújtott a sheffieldi egyetemnek, hogy végezzen ilyen vizsgálatot néhány városi és falusi körzetben. Ettől függetlenül már befejeződött egy vizsgálat egy olyan körzetben, ahol a személyzet nyolchetes sztrájkja miatt csaknem teljesen szünetelt a könyvtári szolgáltatás, s a használók nagy többsége fölfeledezte, hogy a közművelődési könyvtár „*felbecsülhetetlen értékű szolgáltatás, amely javítja az élet minőségét, és sok embernek olyan lényeges szükségletét elégíti ki, amelyet semmilyen más tevékenység nem tud betölteni*”.

A kötelező versenypályázat (CCT)

Több ország kormánya azt kívánja a helyi önkormányzatoktól, hogy szolgáltatásaik ellátásáról – a könyvtári szolgáltatást is beleértve – versenypályázat alapján gondoskodjanak. Különbőféle neveket kapott ez a módszer: piaci ellenőrzés, kötelező versenypályázat (*compulsory competitive tendering, CCT*), bérbeadás, outsourcing. A CCT célja: jobb szolgáltatás kevesebb pénzért, vagy jobb szolgáltatás ugyanannyi pénzért, vagy ugyanolyan szolgáltatás kevesebb pénzért. Ez a folyamat azzal jár, hogy elkülönül egymástól a vásárló (a könyvtárfenntartó) és a szolgáltató (a szerződő fél).

Az Egyesült Királyságban éveken át folyt a közművelődési könyvtárakban az állománygyarapítás és különféle szolgáltatások *bérbeadása*, és költséghatékony szolgáltatásokat eredményezett. A CCT azonban azt is megkívánhatja a szerződő vállalkozótól (vagy a házon belüli könyvtári személyzettől, ha ők is pályázhatnak), hogy közvetlenül a közönségnek szolgáltasson, a fenntartóval kötött szerződés alapján. Így megtörténhetik, hogy a vállalkozó által alkalmazott személyzet működtet egyes osztályokat vagy fiókokat, esetleg az egész könyvtári hálózatot. – Különbőféle kísérleti formákat próbáltak ki a közművelődési könyvtári szolgáltatás ellátására; végül (1995) egy szakértői jelentés megállapította, hogy a CCT ugyan alkalmazható a közművelődési könyvtárakban, de nem igazán alkalmas, és a költséghatékonyt sem javítja. A Kulturális Örökség Minisztériumának legújabb (1997) állásfoglalása leszögezi, hogy egyelőre nem kívánják meg a helyi hatóságoktól a CCT bevezetését a könyvtári ellátásba.

Az országban két könyvtárfenntartó hatóság (két londoni kerület) adott bérbe könyvtári szolgáltatásokat; az egyik a bibliográfiai szolgáltatásokra írt ki eredményes pályázatot, a másik pedig két fiókönyvtár működtetésére; mindkét pályázatot könyvtáron belüliek nyerték meg. E kerületek egyi-

ke sem terjesztette ki azután a CCT-t egyéb könyvtári szolgáltatásokra.

A brit kormány a *jóléti alapítványokat* is igyekszik bevonni a könyvtári ellátásba. Az egyik londoni kerület egy független jóléti alapítványra bízta teljes Szabadidős Szolgáltatási Igazgatóságát (benne a könyvtárat). Ebben a modellben a helyi hatóság marad a legfőbb pénzügyi ellátója a könyvtárnak, ez tűzi ki és ellenőrzi a munka céljait; azt azonban a törvény nem teszi lehetővé, hogy a helyi tanács többséget szerezzen az alapítványt működtető nonprofit egyesülés tanácsában.

Ennek a modellnek a prototípusa megvan Hollandiában, ahol a legtöbb közművelődési könyvtárat a helyi önkormányzat tartja fenn, de *magánalapítvány* formájában szervezi meg (néhány nagyobb könyvtár munkáját azonban az önkormányzat közvetlenül ellenőrzi). Az alapítvány könyvtári tanácsa többnyire nagy vonalakban határozza meg a könyvtár feladatait, a tényleges irányítás azonban teljesen a könyvtárigazgatóé.

Svédországban élénk, sőt szenvedélyes vita folyt a könyvtári szakmán belül és a politikusok között a CCT közművelődési könyvtári alkalmazásáról. Különböző típusú partnerekkel kötöttek szerződést: egy üzleti csoporttal, egy könyvkereskedő-csoporttal (amely a könyvtárral és a helyi művelődési egyesületekkel működött együtt), egy helyi könyvkereskedővel, a Munkás Művelődési Szövetséggel, a Lakásbérlők Országos Építési és Takarékszövetségével, sőt egy esetben a Liberális Párt egyik szervezeteivel. Szerepeltek még *A könyvtár barátai*-nak csoportjai és egyéb önkéntes szervezetek, amelyek társadalmi munkában működtették a könyvtárat. A munkások és a társadalmi egyesületek valóban jelentős szerepet játszottak a svéd közművelődési könyvtárak létrejöttének és korai fejlődésének időszakában, de az építési szövetségek nem; az pedig végképp problematikus, hogy egy politikai elkötelezettségű csoport alkalmas-e a könyvtári szolgáltatások közvetlen ellátására.



A svéd vizsgálatok azt mutatják, hogy a CCT nem csökkentette a költségeket. Kiderült, hogy az ilyen irányítás nem hatékony olyan lényeges területeken, mint a beszerzés és a költségelszámolás. Mintegy tíz könyvtárat, főleg fiókkönyvtárakat, még mindig külső szerződő felek kezelnek, de a CCT bevezetése ma már nem vitatéma a politikában.

Szenvedélyes, erősen polarizált és politicizált vita bontakozott ki viszont a CCT-ről Ausztráliában, Victoria államban. Az állam 1994. évi CCT-törvénye megköveteli, hogy minden helyi önkormányzat vesse piaci ellenőrzés alá nem egyes szolgáltatásait, hanem egész költségvetésének évről-évre (három év alatt 20%-ról 50%-ra) növekvő részét. Ennek kimondása előtt kevés előzetes vizsgálatot végeztek; egyetlen esettanulmányt ismerünk 1996-ból, egy könyvtári rendszer nem alapvető szolgáltatásainak bérbeadásairól. Más ausztráliai állam még nem vezette be a CCT-t a könyvtári ellátásba.

A szolgáltatások bérbeadását illetően pragmatikusabb nézeteket vallanak azok a könyvtárosok, akik hangsúlyozzák, hogy a könyvtár ugyan sokoldalú intézmény, amely oktatási, művelődési, szórakozási és tájékoztatási funkciókat egyaránt ellát, de ezen a széles spektrumon belül most mégis meg kell határozni alapvető tennivalóit. A pénzügyi megszorítások idején, amikor a közönség multimédia anyagot, Internet-hozzáférést és testre szabott szolgáltatásokat követel, a közművelődési könyvtárakat hatékonyabbá teheti a racionalizálás, az együttműködés, a nem alapvető tevékenységi ágak bérbeadása szakosított testületeknek.

Hollandiában sok könyvtár letérőben van a hagyományos rendszerről, amelyben a helyi hatóság a kiadások becslésén alapuló évi költségvetéssel gondoskodik a könyvtár működéséről. Ehelyett újfajta szerződéses rendszer alakul ki: az önkormányzat szerződést köt a könyvtári tanáccsal, ebben a könyvtár által kitűzött célok alapján biztosítja a pénzügyi ellátást egy bizonyos – 3-4 évi – időszakra. Ez a rendszer rugalmasabb irányítást tesz lehe-

tővé, viszont megköveteli a szolgáltatások költségeinek pontosabb számbavételét. Ha a könyvtár nem éri el kitűzött céljait, az önkormányzat csökkenti az anyagi támogatást. (Valószínűleg nem növeli viszont a támogatást akkor sem, ha túlteljesít a könyvtár.)

A közművelődési könyvtárak és a gazdasági fejlődés

A könyvtárosok a legtöbb országban nem is remélik, hogy pusztán az adóból származó támogatás alapján előkelő szerepet játszhatnak a digitális korban. Jelenlegi rangjukat és teljesítményüket is egyre nehezebb fenntartaniuk csupán az adóból származó támogatással. Erősödik a verseny a közpénzeért az önkormányzat különféle szolgáltatási területei között. A közművelődési könyvtárosoknak tenniük kell magukat, hogy meggyőzzék a helyi politikusokat, milyen értékes az ő munkájuk a közösség számára. Egy amerikai könyvtári konferencián 1996-ban egy kaliforniai városatyja kijelentette, hogy államában a városi politikusok lényegében már nem „közjóléti” intézménynek tekintik a könyvtárat, hanem olyan „költséghelynek”, amely egyre többet igyekszik kimarkolni a közös kasszából.

A közművelődési könyvtári statisztikák nemzetközi összevetése azt mutatja, hogy a sokféle szolgáltatás között mindenütt dominál a nyomtatott dokumentumok használata, a könyvtárközi kölcsönzés és a gyermekkönyvtári munka. Az is kiderül, hogy az egy lakosra jutó könyvtári kiadások a skandináv országokban a legmagasabbak, Kanada, Új-Zéland és Hollandia alkotja a második csoportot, az Egyesült Királyság és az USA a harmadikat, csak utánuk következik Ausztrália, Franciaország és Németország. (A különböző számviteli módszerek és szolgáltatási formák miatt az összehasonlítás természet-

tesen nem lehet pontos.) A könyvtári tagok aránya 6 és 50 % között váltakozik.

Az USA-ban a 90-es évek elején a gazdasági recesszió nyomasztotta a könyvtárakat, ráadásul 1994-ben országosan befagyasztották az adóból nyújtott támogatásokat. Jelenleg nagyjából egyensúlyban vannak a könyvtári költségvetések. Mégis igen feszítetten kell gazdálkodni velük, hogy a könyvtár eleget tegyen a jelenlegi igényeknek, amikor a közösség elektronikus központjává kellene válnia, az új technológiák viszont egyre drágábbak. Ilyen körülmények között vetették fel a könyvtárosok a közművelődési könyvtár „*anyagi értékének*” kérdését, hogy ti. mennyiben mozdítja elő a közösség gazdasági fejlődését. Tudjuk, hogy a könyvtár jelenléte élénkíti az illető városban a kiskereskedelmi forgalmat. Egy ausztráliai menedzsment-szakember azt hangoztatja, hogy nemcsak a politikusok, hanem a könyvtárosok is lényegesen alábecsülik a közművelődési könyvtárak meglévő és potenciális gazdasági értékét; szerinte jelenleg itt minden 1 dollárnyi befektetés 2 dollárnyi hasznot hoz. Így vetik hát fel a kérdést egyes könyvtárosok: „*Mit hoz dollárban az Önök közművelődési könyvtára az Önök városának?*” Az amerikai PLA (Közművelődési Könyvtári Egyesület) kutatásokat finanszíroz egy olyan költség-haszon elemzési modell kialakítására, amellyel ki lehet mutatni, milyen gazdasági haszon származik közvetlenül vagy közvetve a könyvtári beruházásokból. Egy új-zélandi tanácsadó cég is dolgozik ilyen költség-haszon modellen, a könyvtári „termékek” értékének megállapítására.

A közgazdászok megegyeznek abban, hogy a kisvállalkozások egyre nagyobb szerepet játszanak a gazdasági fellendülésben és a munkaalkalmak teremtésében, ebből fakad az az elgondolás, hogy a közművelődési könyvtárak tekintsék prioritásuknak e szektor információellátását. Mind a fejlett, mind a fejlődő gazdaságú országok szakirodalmi foglalkozni kezd azzal, milyen szerepet játszanak a könyvtárak a falusi közösségek gazdasági fejlődésében,

és milyen szerepet játszhatnak mint információszolgáltatók a közösség együttműködéses hálózataiban, a digitális korban. Kínában pl. a közművelődési könyvtárosok a falusi körzeteket a gazdasági és mezőgazdasági fejlődést szolgáló brosrúkkal látják el, amelyek tartalma azután leszivárog az írástudatlan parasztok közé. A könyvtár tehát igen sokféle szerepet vállalhat a gazdasági fejlődésben, az írástudás terjesztésétől a specializált üzleti tájékoztatásig. Jelenleg azonban még a fejlett gazdasági és könyvtári rendszerű országokban is sok az olyan könyvtár, amely nem alakított ki speciális üzleti tájékoztató szolgáltatásokat.

Amikor tehát a könyvtárak anyagi megszorításokkal küzdenek, amikor új, költséges „értéknövelő” szolgáltatásokat kell kialakítaniuk, fenn kell tartaniuk a minőségi könyv- és multimédia-ellátást, amellet a társadalmi egyenlőséget is szolgálniuk kell a kisebbségi csoportok speciális ellátásával – felmerül a kérdés, hogy *mi tekinthető alapszolgáltatásnak, és mi sorolható a térítéses kategóriába*. Ez a kérdés egyre mélyebben megosztja a könyvtáros-társadalmat a világ különböző országaiban.

Az ALA politikája ellenzi a térítést, a PLA egyik bizottsága viszont határozatokat készít elő a térítési politikáról, nem annyira elvi, mint inkább pragmatikus alapon. Ez komoly nézeteltéréseket váltott ki a PLA 1996. évi konferenciáján. Némelyek ideológiai alapon ragaszkodnak az ingyenességhez, mert félnek, hogy a speciális térítéses szolgáltatások fokozatosan kiszorítják az alapszolgáltatásokat; ellenfeleik szerint viszont ezzel gátolják a térítéses és az ingyenes szolgáltatások várható szimbiózisát, amely épp az ingyenes szolgáltatásoknak válhat majd előnyére. – A kínai közművelődési könyvtárakban is térítést kérnek már az SDI szolgáltatásért, a lapkivágatokért, speciális oktatási és egyéb rendezvényekért.

Az *anyagi támogatásért* indított kampányok, a könyvtári épületek és szolgáltatások *szponzorálását* élénkítő programok elsősorban az USA könyvtár-

ügyét jellemzik. Egyedül itt alakult ki az a politikai technika, hogy a könyvtárak helyi népszavazást szerveznek – vagy azért, hogy védekezzenek az önkormányzat költségvetés-csökkentő tervei ellen, vagy azért, hogy a közvéleményre támaszkodva szerezzenek fokozott támogatást. Egyre több könyvtári rendszer – ma már az összesnek mintegy a fele – foglalkozik ilyen pénzszerző kampányokkal; ezek 1996-ban 25 %-kal több pénzt szereztek ilyen módon, mint egy évvel azelőtt. A szolgáltatási térítésekéből és támogatási kampányokból származó jövedelem azonban még mindig csak csekély százalékát teszi ki az adókból származó költségvetési juttatásnak, és nem éri el annak a jövedelemnek az összegét sem, amely a bírságokból, kártérítésekéből és a pénzért kölcsönzött dokumentumtípusokból származik.

A brit közművelődési könyvtári statisztikák azt mutatják, hogy ezek költségvetése az utolsó tíz évben stagnált vagy fokozatosan csökkent, reálértéke az 1994/95. évben volt a legmagasabb. A jövedelem-szerzés tíz év alatt 60%-kal, az utolsó öt évben 25%-kal többet eredményezett, az utolsó két évben erősödött a bírságok és térítések hatása. Ez utóbbiak átlaga azonban országos méretekben egy könyvtárhasználóra vetítve még mindig csak 1 font. Az audio- és kivált a videokölcsönzésből származó jövedelem lendületesen emelkedett, de abszolút számokban még mindig jelentéktelen. Egyes országokban nagyobb a súlya az így szerzett jövedelemnek, Hollandiában pl. a könyvtárak bevételének 20%-át teszik ki a beiratkozási díjak és a térítések.

A statisztikai adatok ugyan azt jelzik, hogy a brit közművelődési könyvtárügy általában stabil pénzügyi körülmények között működött az utolsó tíz évben, a szakirodalom és napi sajtó azonban továbbra is a rendszer „pénzügyi válságáról” ír. Felfogásuk abból a tényből táplálkozik, hogy a költségvetésből továbbra is csak feszített gazdálkodással lehet gondoskodni új szolgáltatásokról és kielégíteni a közönség megnövekedett igényeit. Erősen csök-

kent a heti tíz óránál rövidebb ideig nyitva tartó szolgáltatási pontok száma, de lényegesen csökkent a 45 óránál tovább nyitva tartóké is; emellett gyengül a rendszer szakmaisága, mert tíz év alatt 16,1%-kal csökkent a diplomás személyzetnek a lakosság lélekszámához viszonyított létszáma, s ezt a folyamatos hanyatlást a szakképzettség nélküli könyvtári asszisztensek számának növekedése kompenzálja. A könyvtárfenntartók egy kis része lényeges megszorításokat fogantatosított, ami nagy visszhangot váltott ki a közvéleményben; ha az 1997-98-ra tervezett újabb költségvetés-csökkentések megvalósulnak, további lényeges károkat szenved a rendszer.

Törvényhozás, átszervezés, átcsoportosítás

Az Unesco 1994. évi manifesztuma szerint „a közművelődési könyvtárnak elvben ingyenesnek kell lennie”. Ezt az elvet azonban mindenütt kikezdi. Egy cikkíró már 1994-ben rámutatott, hogy az európai könyvtári törvényhozás kodifikálja az alapszolgáltatások ingyenességének elvét, ugyanakkor viszont felhatalmazza a helyi hatóságokat különböző díjak szedésére.

Az alap- és egyéb szolgáltatások pénzessé tétele ügyében változatos az európai helyzet, függetlenül attól is, hogy van-e könyvtári törvénye egy országnak, vagy nincs. Jelenleg azonban egyre inkább bevezetik a beiratkozási díjat a közművelődési könyvtárakban. Ilyen díjat szednek Hollandiában és Belgiumban, de egyre inkább Francia- és Németországban is. Frankfurt, Nürnberg, Lipcse és Drezda kivételével a legtöbb német nagyváros könyvtára már rátért erre.

Az Egyesült Királyságban a kormány 1997-ben megerősítette azt az állásfoglalását, amely szerint a könyvek kölcsönzése és helyi használata ingyenes.

Finnország kivételes Európában annyiban, hogy 1992. évi könyvtári törvénye kötelezi a könyvtárakat: ingyen kölcsönözzenek mindenféle anyagot – nyomtatványt, av-anyagot, kottát –, s helyi használatukat is ingyenesen engedélyezzék. Ez a törvény ugyan nem kötelezi a helyi hatóságokat könyvtár fenntartására, gyakorlatilag azonban ezt mindenütt megteszik. Most új könyvtári törvény készül, amelyet várhatóan még 1997-ben meghoznak. Ez megerősíti az ingyenesség fenti elvét, és első ízben teszi a helyi hatóságok kötelességévé a közművelődési könyvtár létesítését és fenntartását, amely helyi szinten az alapszolgáltatások egyikének számít. A finn közművelődési könyvtárak 60%-ában (1995-ben még csak 15%-ában) hozzáférhető az Internet; szedhetnek díjat az Internet használatáért, ezzel a lehetőséggel azonban nem élnek. A kormány 10 millió márkát fordít „A finn információs társadalom felé” programra 1996-ban. Egy másik államilag finanszírozott program „A tudás háza”, arra ösztönzi a közművelődési könyvtárakat, hogy mozdítsák elő a hálózatok nyilvános használatát a kulturális termékek terjesztése végett. A svéd könyvtár fenntartók országos törvény nélkül is gondoskodtak az ingyenes közművelődési könyvtári szolgáltatásokról. 1996-ban azután megszületett az első svéd könyvtári törvény is, ennek értelmében a helyi hatóságok kötelesek közművelődési könyvtárat fenntartani, és ingyenes a nyomtatott dokumentumok használata és kölcsönzése, beleértve a könyvtárközi kölcsönzést is; nyomatékosan ajánlják, hogy az av-anyagok kölcsönzése és az Internet használata is ingyenes legyen. Az ír könyvtáros-egyesület következetesen ellenzi a könyvtári szolgáltatások díjassá tételét, a kormány azonban a helyi hatóságokra bízta, kérnek-e díjat a könyvkölcsönzésért. A 32 könyvtár fenntartó közül 27 megkívánja a könyvkölcsönzőktől vagy a beiratkozási díjat, vagy a könyvenkénti térítést, sőt némelyikük mind a kettőt. Helyenként felmentik ez alól a nyugdíjasokat és a munkanélkülieket, 12 fenntar-

tó viszont még a gyermekektől is megkívánja a beiratkozási díjat, sőt egyikük a könyvenkénti kölcsönzési díjat is.

Közép- és Kelet Európáról már 1991-ben megállapította egy megfigyelő, hogy itt a piacgazdaságra való áttérés mellett a közművelődési könyvtárak költségvetését is megnyirbálják, így olyan helyzet alakul ki, amelyben az addig ingyenes szolgáltatásokért is térítést kérnek. A legtöbb közművelődési könyvtárban csökken a használók és kölcsönzések száma, a könyvek és folyóiratok gyarapítása, a szolgáltatási pontok, a diplomás és a segédszemélyzet létszáma, és csökken a bevétel. A könyvtári személyzet, mint a kulturális szektor tartozéka, az országos átlagnál alacsonyabb bérekben részesül.

Új *könyvtári törvény* készül több országban, pl. Lettországon és Szlovéniában. *Magyarországon* már rövidesen megszületik a könyvtári törvény, amely stratégiaileg beilleszti az országos könyvtári rendszert az új piacgazdaságba. Az új rendelkezések értelmében mindenki ingyen használhat majd minden dokumentumot a könyvtárban, a kölcsönzéshez azonban a 14 éven felüliektől beiratkozási díjat kérnek. Ennek összege a helyi hatóság döntésétől függ, a törvény azonban azt ajánlja, hogy ne legyen magasabb az előző évben beszerzett nyomtatott dokumentumok átlagáránál. Az av-anyag kölcsönzéséért és az Internet használatáért is fizetnek a beiratkozott olvasók.

Már 1993-ban megállapították, hogy „*az új Oroszországban*” csak a radikálisok kardoskodnak az ingyenesség elve mellett. Az 1994 decemberében megszületett könyvtári törvény értelmében az alapszolgáltatások ingyenesek, az olvasóknak azonban beiratkozási díjat kell fizetniük. Nagyobb bajuk az orosz könyvtárosoknak, hogy – a közületi szektor egyéb dolgozóihoz hasonlóan – nekik is sokáig kell várniuk amúgy is alacsony munkabérük kifizetésére. Ahol új, a közművelődési könyvtárakat is érintő törvény készül, mindenütt fellángol a vita az *alapszolgáltatások ingyenessége* körül. A törvények álta-



lában engedékenyebbé válnak a térítés kiszabása ügyében.

Kanadában jelenleg a legtöbb tartományban még nem kérnek díjat az alapszolgáltatásokért. Az albertai törvény szerint a könyvtárak díjat kérhetnek a kölcsönzésért, de a helyi használatért nem. Quebec törvénye megengedi a tagsági díjak szedését, ennek összege könyvtárról könyvtárra változik. Az új-fundlandi szabályok nem tiltják a beiratkozási díjat, a könyvtárak azonban jelenleg még nem élnek a lehetőséggel. – Ontario tartományban az 1997. januári törvény biztosítja a helyi lakosok számára a könyvtárak és a könyvtári dokumentumok használatának, valamint a nyomtatott dokumentumoknak az ingyenes kölcsönzését, a testi fogyatékos helyi lakosoknak pedig a speciális formájú dokumentumok ingyenes kölcsönzését is. Egy másik törvény, amely a takarékoságot szolgálja a közületi szektorban, még ugyanebben a hónapban nagyobb autonómiát biztosított a helyi könyvtári bizottságoknak a könyvtárak irányítása és finanszírozása terén. *A tartomány viszont kivonulóban van a helyi könyvtárak finanszírozásából.* 1995/96-ban 30 milliót juttattak Ontario mintegy 1000 könyvtárának, ez a támogatás 1997/98-ban már csak 18 milliót tesz ki, a következő évben pedig meg is szűnik. A helyi hatóságok, nagyobb autonómiájukkal élve, maguk döntsék el, hogy az adókból vagy egyéb forrásokból kárpótolják-e a könyvtárakat. Továbbra is támogatja és finanszírozza azonban a tartomány az együttműködési kezdeményezéseket, az összehangolt állományalakításnak az egész tartományt átfogó hálózatát, valamint azokat a távközlési vonalakat, amelyek a tartomány könyvtárait egymással és az globális hálózatokkal összekötik. Az ún. fejlődő országokban olykor lényegében azért vezetnek be beiratkozási díjat, hogy korlátok közé szorítsák a csekély dokumentumállomány használatát; több adat van erre pl. Zimbabwéból. Az Indiai Unió 26 államának a fele sem hozott még könyvtári törvényt, pedig a szakfolyóiratok minta-

szabályzatok közlésével igyekeznek serkenteni ezt a folyamatot. Az a fő nehézség, hogy az állam kormánya nem akar részt vállalni a közművelődési könyvtárak ellátásából, s amellet a közönség igénye sem valami erőteljes. Az államilag és önkormányzatilag fenntartott könyvtárakon kívül sok helyen nyújtanak könyvtári szolgáltatásokat vallási és jótékonyági szervezetek is, csekély tagsági díj ellenében.

Az Egyesült Királyságban átszerveződdben van a helyi önkormányzatok rendszere; ha a tervek megvalósulnak 208 könyvtárfenntartó hatóság lép a jelenlegi 167 helyébe. Ezzel kapcsolatban komoly probléma, hogy az új, kisebb körzetekben megszület-e a lakosságnak az a kritikus tömege, amely a magas szintű könyvtári szolgáltatáshoz szükséges.

Az átszervezett önkormányzaton belül tovább folytatódik az *ügykörök* máris megfigyelhető *átcsoportosítása*. A könyvtári osztályokat nagyobb – pl. szabadidős és szórakoztatási, vagy kulturális, vagy közoktatási – igazgatóságokba olvasztják be. Usherwood helyesebbnek tartaná, ha a könyvtárak átfogó információszolgáltatási igazgatóságok vagy ügyosztályok hatáskörébe kerülnének, amelyek ellátják az önkormányzat oktatási, művészeti és kulturális funkcióit. Az új, nagyobb igazgatóságokon belül a személyzet az addigi ügyosztálykeretektől függetlenül működhetne. A könyvtári ellátást vagy könyvtáros irányíthatná, aki a könyvtári szektoron kívüli programoknak is gazdája lenne, vagy pedig olyan valaki, aki nem könyvtáros, de egyéb szolgáltatások mellett a könyvtárért is felelős. Az ilyen átfogó testület keretében a vezetési készségek fontosabbá válnak a szakmai gyakorlatnál. Az ügyosztályok összeolvasztásának és a sokféle vonatkozásban alkalmazható vezetési készségek fejlesztésének ez a folyamata számos országban észrevehető, Norvégiától és Svédországtól az USA-ig.

Az USA némelyik államában több *iskolai könyvtárat* bezártak, a helyi könyvtári szolgáltatásokat pedig mindenütt gazdaságosabbá igyekeznek tenni; ez az iskolai és a közművelődési könyvtárak egyesí-